

ORIENTALI LA ULPİA TRAIANĂ

Emil Nemeș

Întemeiată sub auspiciile împăratului Traian printr-o adevărată și tradițională colonizare cu cetățeni romani, între care erau numeroși veterani ai legiunilor care participaseră la războaiele daco-romane, dar și cu coloniști veniți din toate părțile imperiului – *ex toto orbe Romano* –¹, Ulpia Traiana a devenit metropola provinciei nord-dunărene sub denumirea inițială de *Colonia Dacica*², având o populație de aproximativ 25.000 de locuitori³.

Din numărul total al persoanelor al cărui loc de proveniență a putut fi stabilit cu precizie sau cu aproximație, 25% provin din Italia, 22% din provinciile dunărene, 18% din provinciile estice și cam tot atâția din provinciile vestice, 10% sunt presupuși autohtoni și 3% proveniți din Africa⁴.

De remarcat că începând cu sfârșitul sec. II e.n., proporția locuitorilor proveniți din diferite regiuni ale Imperiului se modifică în detrimentul italicilor, crescând în schimb numărul celor veniți din provinciile de est, al sirienilor și palmyrenilor în special⁵.

Această pătrundere a unui procent mai mare de populație din provinciile estice, ar putea fi legată și de politica, mai ales economică, a unor împărați de origine orientală ca Septimius Severus, Elagabalus, Philippus Arabul, etc.

Ceea ce s-a constatat din epigrafele închinată divinităților orientale rezultă că acestea sunt mai rare spre sfârșitul domniei lui Antonius Pius, cunoscând o amplitudine maximă în vremea Severilor și continuată să fie atestate și în ultimii ani de existență a provinciei⁷.

Despre istoria capitalei, între momentul întemeierii sale și acela al abandonării oficiale a provinciei, informațiile literare lipsesc cu desăvârșire. Cunoștințele noastre despre viața social-politică și religioasă ca și despre evenimentele la care a fost părtașă Ulpia Traiana se datorează exclusiv mărturiilor epigrafice, arheologice și numismatice.

1. H. Daicoviciu, D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, București, 1984, p. 16

2. C. Daicoviciu, *RE*, Suppl., XIV, 1974, col. 614

3. *IDR*, III/2, p. 25.

4. Adela Paki, *Populația Ulpiei Traiana*, în *SCIVA*, 39, 1988, 4, p. 363

5. *Ibidem*, p. 365-366

6. S. Sanie, *Culte orientale în Dacia Romana*, I, 1981, p. 20.

7. *Ibidem*, p. 252.

Primii coloniști orientali la Ulpia Traiana apar, se pare, începând cu domnia lui Hadrian⁸. Totuși un altar funerar aflat astăzi la biserica din Densuș, indică un oriental cu gentilicul împăratului Traian, Ulpus Eucharis⁹.

Începând cu domnia împăratului Hadrian, persoane sau grupuri de origine orientală sunt atestați epigrafic în sfera comerțului și meșteșugurilor, atât sclavi și liberti cât și veterani, unii dintre ei ocupând chiar și funcții importante în oraș, implicându-se în viața Ulpiei Traiana sub toate aspectele ei.

· O inscripție dezvăluie numele a doi negustori care-și spuneau „suri negotiatores”, Gaius Gaianus și Proculus Apollofanus¹⁰, iar o alta indica pe același Gaius Gaianus alături de Bassus Aquila¹¹. Aceștia deși erau sirieni aveau nume cu rezonanță romană sau greacă.

Un vexillarius al colegiului meșteșugarilor, Aurelius Marinus cu numele integral roman, pare să fie totuși un oriental syrian care se închina zeului său, Deus Aeternus¹². Numele său este frecvent întâlnit în onomastica provinciilor orientale.

Pe un altar de marmură sunt amintiți libertii Valerius Threptus, Domitii Regulus, Hipponicus, Hermes și Onesimus, augustali ai coloniei, de obârșie de prin Orient¹³.

Tot din Orient este amintit Caius Titus Agathopus de condiție libertină ajuns la onoruri municipale în coloniile Siscia și Ulpia Traiana¹⁴.

O placă votivă indică numele unui sclav al împăratului, Philomusus, ajutor al tabularului. Dedicantul are nume grecesc fiind de obârșie orientală¹⁵.

Pe un altar funerar apare numele veteranului Publius Aelius Theimes, fost centurion în cohorta I de Vindelici. și duumviral în Colonia Dacica Sarmizegetusa alături de familia sa -Publius Aelius Bericio, Publius Aelius Zabdibol și Aelia Phamenis.

Tot membri familiei au cognomen palmyrean, cunoscut în Dacia, Palmyra și Imperiu, iar gentilicul Aelius este frecvent la syropalmireenii romanizați¹⁶.

– O lespede funerară este ridicată pentru Publicus Aelius Septimius Audeo, veteran, fost centurion în Numerus Palmyrenorum Optationensium. Audeo este de origine semito-palmyreană, iar gentilicul Aelius, ca și în cazul precedent, indică romanizarea lui¹⁷.

–Altă inscripție atestă existența lui Flavius Zora, decurion al colegiului fabricilor, cognomenul Zora indicând o origine semit-palmyreană¹⁸.

8. H. Daicoviciu, D. Alicu, op. cit. p. 41.

9. Eph. Epigr. IV, 1881, p. 75, nr. 192; CIL, III, 7989.

10. CIL, III, 7915=IDR, III/2, nr. 203.

11. CIL, III, 1431=IDR, III/2, nr. 202.

12. I. Plesa, O. Rotaru, în Sargeția XIII, 1977-1978; CIL, III, 7914=IDR, III/2, nr. 186.

13. IDR, III/2, nr. 219.

14. Arh. Ért, 32, 1912, p. 405; IDR, III/2, nr. 219.

15. AÉM, I, 1877, p. 122-123, nr. 18; CIL, III, 7919; IDR, III/2, nr. 247.

16. CIL, III, 1472=IDR, III/2, nr. 369.

17. CIL, III, 1471=IDR, III/2, nr. 366.

18. AUSL, XII, 1874, p. 172, nr. 11; IDR, III/2, p. 205-206, nr. 236.

– Altar onorific ridicat pentru Quintus Ianuarius Rufus, provincial din Tavium, Asia Mică¹⁹.

– Altar onorific fragmentar ridicat pentru Marcus (?) Aurelius Tuesianus originar din Pamphylia Asiei Mici²⁰.

– Placă votivă fragmentară ridicată probabil pentru Jupiter Dolichenus de către mai mulți dedicanți dintre care Abraemus, Gora și Bars (em) poartă nume palmyro-semite²¹.

– Placă votivă de marmură fragmentară închinată zeului preaslăvit (Theos Hypsistos) de către lateimos, care indică probabil un semit²².

– Altar votiv închinat mai multor divinități de către Publicus Aelinus Hammonius, procurator. Cognomenul indică originea egipteană a dedicantului²³.

– Două inscripții atestă ca dedicant pe Aelia Cassia, care deși are nume roman, scrie dedicațiile în grecește, existând posibilitatea ca la origine să fie din Orient, posibil de prin Syria²⁴.

Am arătat aici câteva nume de orientali sau proveniți din Orient cu diverse ocupații care și-au urmat destinul la Ulpia Traiana.

Trebuie subliniat însă că o bună parte din epigrafele descoperite în oraș au un caracter religios.

Alături de cultul imperial, aproape toate cultele și divinitățile păgâne din Imperiu se întâlnesc în capitala Daciei, fie că este vorba de temple, sanctuare și alte lăcașuri de închinare mai mici, fie că este vorba de simple altare sau de reliefuri consacrate, în anumite locuri, diferiților zei și zeițe.

Foarte numeroase sunt manifestările către divinitățile orientale, la modă în acea epocă în întreg Imperiul, ele răspunzând unor aspirații religioase noi pe care păgânismul clasic grec și roman nu le satisface.

Ceea ce trebuie subliniat este faptul că adoratorii divinităților orientale nu sunt doar cetățenii veniți din Orient. Printre ei sunt foarte mulți italici sau provinciali veniți în capitala Daciei din alte provincii ale Imperiului.

De asemenea se observă că au fost cazuri în care aceeași indivizi se închină deopotrivă la zei italo-romani și orientali, iar în unele cazuri etnici orientali se închină divinităților din pantheonul greco-roman.

Descoperirile arheologice ne oferă un material bogat privitor la răspândirea cultelor orientale din Ulpia Traiana și adoratorii acestora.

1. TEMPLUL ZEILOR PALMYRIENI

– Malagbel, Bel, Bel Hamon, Benefal, Manavet – a fost construit din temelii de P. Aelinus Theimes după cum arată o inscripție.

19. Dacien, 1851, p. 30, nr. 57; CIL, III, 1503; IDR, III/2, p. 114-115, nr. 112.

20. Chiron, VIII, 1978, p. 515-527; IDR, III/2, p. 82-89, nr. 88.

21. Dacia, I, 1924, p. 250, fig. 14; SCIVA, 25, 1974, p. 587-589; IDR, III/2, nr. 20.

22. Erd. M. 1895, p. 366; AISC, I/1, 1928-1932, p. 85; IDR, III/2, p. 196, nr. 224.

23. AISC, I/1, p. 84-85, fig. 16; IDR, III/2, p. 216-217, nr. 246.

24. SCIVA, 28, 1977, p. 137, fig. 2; IDR, III/2, p. 194-196, nr. 223; Acta. Muz. N., X, 1973, p. 157-158

O altă inscripție are ca dedicant pe Primitivus, libert al împăratului și tabularis al Daciei Apulensis²⁵.

Un altar de marmură este datorat lui T. Fl. Aper scriba coloniae, personaj cunoscut pe alte trei inscripții²⁶.

Mai sunt și alte inscripții care însă fiind fragmentare nu păstrează numele dedicantului.

2. TEMPLUL ZEULUI JUPITER DOLICHENUS

Pentru această divinitate au fost descoperite două altare având ca dedicanți pe M. Massus Aquila, Gaius Gaianus și Proculus Apollofanus²⁷, precum și trei reliefuri și un altorelief²⁸.

3. JUPITER HELIOPOLITANUS

Pentru această divinitate s-a descoperit doar un Titulus sacer din marmură închinat zeului de către C. Domitius Valens. Se află în curtea bisericii din Peșteana²⁹.

4. SOL INVICTUS

A fost identificat printr-un altar unde divinitatea apare alături de alte divinități de factură romană, ridicat de P. Aelius Hammonius, procurator Augustorum duorum³⁰.

A mai fost cunoscut dintr-o inscripție păstrată doar într-un manuscris ridicată fiind de L. Domitius Primanus³¹.

5. THEOS HYPISISTOS

Este cunoscut la Ulpia Traiana prin trei inscripții având ca dedicanți pe M. Aurelius Apollinarius și soția sa Maxima³², Aelia Cassia³³ și Iateimos³⁴.

6. DEUS AETERNUS

În inscripțiile dedicate acestei divinități, zeul apare în trei ipostaze.

a) – alături de Jupiter Optimus Maximus.

Din această grupă au fost descoperite trei inscripții având ca dedicanți pe Flavius Bellicus și soția sa Vitia Threpte; Q. Atius Anthimus, augural al coloniei și T. Flavius Aper, scriba coloniae³⁵.

25. Erd. Muz., VIII, 1881, p. 293-297; S. Sanie, op. cit. p. 183-184.

26. CIL, III, 7955; S. Sanie, op. cit. p. 184.

27. C. Daicoviciu, în Dacia, I, 1924, p. 251.

28. CIL, III, 1431 și 7915.

29. C. Daicoviciu, Dacia, I, p. 230, nr. 14 și 254, nr. 11, fig. 2.

30. I.I. Russu, în Activ. Muz., II, 1956, p. 124.

31. O Florea, în Activ. Muz., I, 1928-1932, 1, p. 102, fig. 1; S. Sanie, op. cit., p. 261.

32. C. Daicoviciu, în AISC, I, 1932, 1, p. 84.

33. CIL, III, 7952; M.J. Vermaseren, CIMRM, II, 1960, nr. 2148.

34. C. Daicoviciu, în ACMIT, IV, 1932-1935, p. 409; S. Sanie, op. cit., p. 157-158.

35. C. Roberts, Th. Skeat, A.D. Nock, HTR, XXIX, 1936, 1, p. 38-88; S. Sanie, op. cit., p. 158-159.

b) – Dedicățiile apar doar pentru Deus Aeternus³⁵.

Din acest grup avem două inscripții datorate lui Aurelius Marinus Marini, vexilarius collegii fabrorum³⁷ și Herennius Gemelinus, procurator al Daciei Apulensis împreună cu soția sa Aelia Saturnina și fiii³⁸.

c) – **Divinitatea apare alături de Iugo și Angeli³⁹, fiind singura inscripție din Imperiu de acest tip⁴⁰.**

7. TEMPLUL ZEULUI MITHRAS

În timpul săpăturilor a ieșit la iveală material epigrafic și sculptural extrem de bogat, circa 200 de piese.⁴¹ Aici amintim câteva inscripții și statui votive.

– altar votiv din marmură închinat lui Nabarzes de Protas, vicarul lui Ampliatus, sclav al împăratului și casier general⁴².

– altar votiv închinat lui Mithras Anicetus de către Hermadio⁴³.

– relief votiv dedicat zeului de Aurelis Theofilus⁴⁴.

– două statui votive reprezentând pe Cautes și Cautopates, acesta din urmă având o dedicație făcută de Synethus, ajutor al tabularului Daciei Apulensis⁴⁵.

– coloană votivă ridicată de Flavius Trofimus⁴⁶.

8. CYBELE

A fost descoperită o statuie fragmentară a zeiței șezând pe tronul cu lei⁴⁷.

Oriental în Ulpia Traiana, ca de altfel în întreg Imperiul roman, s-a integrat în forma de viață occidentală romană.

Receptivitatea Romei și relativa toleranță religioasă, unirea politică și economică a unor imense teritorii cu multe popoare, marile mișcări de populație, au avut ca rezultat întâlnirea unor religii, fuziuni generatoare de forme religioase compozite.

Sincretismul religios, elemente noi din cultele orientale, exotismul, o prezență etnică orientală etc., toate au contribuit, evident inegal, la propagarea cultelor orientale în Ulpia Traiana, au determinat caracteristicile și locul distinct al acestora în ansamblul religiei romane.

36. A. Buday, în *Dolg.*, 1916, p. 35, fig. 5; S. Sanie, op. cit. p. 160.

37. *CIL*, III, 7912-7914.

38. *CIL*, III, 7900 și 7901; S. Sanie, op. cit. p. 147.

39. *CIL*, III, 7900; I. Pleșa, op. cit., p. 568; *IDR*, III/2, nr. 186.

40. *CIL*, III, 1625; *Arh. Ert.*, 32, 1912, p. 51.

41. B. Jănó, în *Art. Ert.*, 32, 1912, p. 401; S. Sanie, op. cit. p. 147.

42. *Arh. Ert.*, 32, p. 401; S. Sanie, op. cit. p. 148.

43. H. Daicoviciu, D. Alicu, op. cit. p. 68-70.

44. *Erd. Muz.*, VIII, 1881, p. 297-298, nr. 10; *CIL*, III, 7938; *IDR*, III/2, nr. 307.

45. *CIL*, III, 1436; *IDR*, III/2, nr. 283.

46. *AEM*, VI, 1882, p. 102, nr. 283.

47. *AEM*, VI, p. 106, nr. 41; *CIL*, III, 7922; *IDR*, III/2, nr. 274.

48. *Erd. Muz.*, 1881, p. 298; *AEM*, VI, p. 105; *CIL*, III, 7940; *IDR*, III/2, p. 244-245, nr. 281.

Cucerită într-o epocă relativ târzie, de o impetuoasă năvălire a orientalilor și orientalismului în părțile vestice ale Imperiului roman, Dacia a suferit influențele cele mai disparate în materie de cultură și religie.

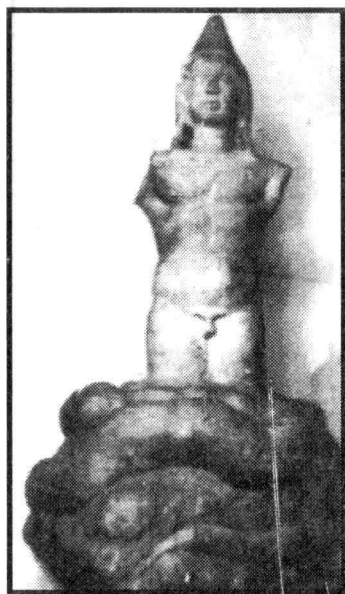
Alături de divinitățile de factură romană, italică, galo-romană și greacă, pătrund tot mai mult în Imperiul roman credințele iranice, orientale (asiatice, semite și egiptene), pline de mister și ceremonii seducătoare.

De asemenea se observă tot mai frecvent fenomenul de – interpretatio Romana – a divinităților enchorice de către populația pe cale de a fi romanizată.

Nu este deci de mirare că la Ulpia Traiana, formată de la început dintr-o populație heterogenă adusă – ex toto Imperii romano –, s-au descoperit un număr apreciabil de inscripții și monumente sculpturale care oglindesc acest mozaic de concepții și credințe religioase.

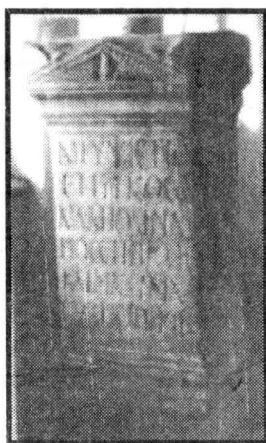
Faptul că aceste culte orientale în marea lor majoritate nu cereau adeptilor să fie exclusiviste în adorarea zeilor, politica religioasă a împăraților era îngăduitoare mergând de la toleranță până la bunăvoință și sprijin direct. Lupta împotriva acestor culte ca de altfel lupta împotriva tuturor divinităților păgâne începe abia odată cu victoria creștinismului.

MITHRAS

RELIEF MITHRIAC

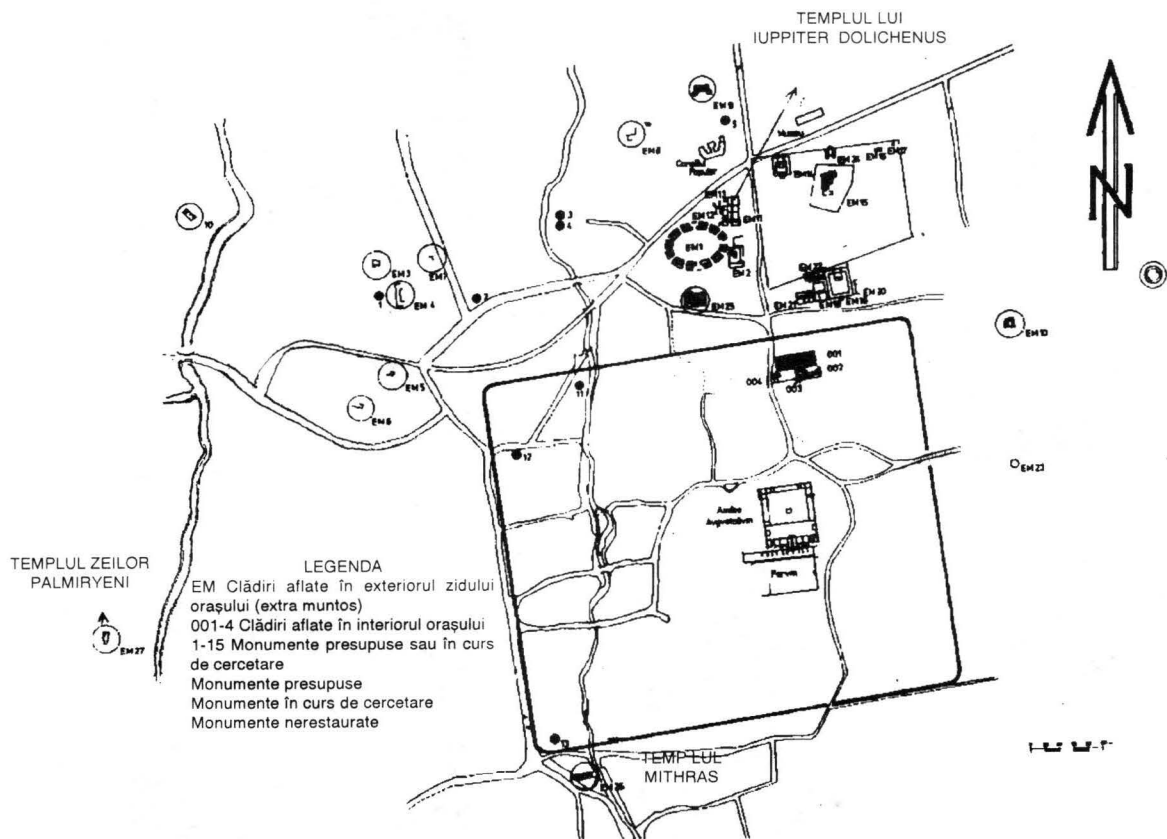
CAUTOPATES

*ALTAR ÎNCHINAT LUI
THEOS HYSPIOS*

CAUTES

LES ORIENTAUX À ULPIA TRAIANA**R é s u m é**

L'ouvrage ci présent se propose de présenter a bref les rapports entre l'Orient et la Dacie Romaine en ce qui concerne les relations materielles et spirituelles pendant les 165 années d'existence de cette province.